

ITO DØGN HAVDE mormor ligget i kølerummet, og ingen havde tænkt den tanke at bede rabbineren om at velsigne stedet.

Trafiklyset ud for Sahlgrenska-sygehuset var lige skiftet til grønt, da moster Laura kom i tanke om det. Mor rullede ruden ned og tændte en slank, hvid cigaret med sin guldlighter. Hun havde ikke tænkt sig at påtage sig skylden. Hun havde informeret de pårørende, hun havde gjort i orden inden receptionen. Derimod, sagde hun, var der en vis arbejdsduelig person i bilen, som manglede noget at beskæftige sig med om dagen. Måske kunne *hun* have gjort sig den anstrengelse at ringe til rabbineren, nu hvor hun lige pludselig var blevet så hellig.

Moster Laura bøjede sig hen over mig og Mirra og bankede en knytnæve i låret på mor. Morfar bad dem om at dæmpe sig, og Rafael gav den gas op ad bakken mod Guldheden, ned gennem byen, forbi treerens endestation, gennem den snævre passage ind på parkeringspladsens grus.

Mild luft blæste ind over de stenprydede grave på Göteborgs jødiske begravelsesplads. Tynde regndråber hang i luften.

Moshe Dayan stillede fejekosten op ad kapellets væg. Med sit ene øje udførte han det lange og medfølende begravelsesblinkeri. Han var over 80, hvidhåret og pukkelrygget med

lange klolignende fingre. Sørøverklappen var det eneste, han havde til fælles med den rigtige Moshe Dayan.

Ti minutter kunne vi få for os selv derinde, sagde han. Ingen fotos, ingen cigaretter, *ferstejn*?

Det rustne håndtag blev trykket ned, og kapellets to mørkebrune døre gik op. Alting så mindre ud, men var ellers præcis som jeg huskede det. Lugten af fugtigt træ, den store davidsstjerne på den bageste væg, det gule skær omme bag den.

Sidst havde der været propfuldt, folk i klynger langs væggene og luften så tung, at vinduerne var dugget til. Nu var der tomt i kapellet. Foran davids-stjernen lå mormor i en kiste med åbent låg. Hendes tørre hud strammede over kindbenene. Mor og moster Laura satte sig pande mod pande på hver sin side af kistens hovedgærde. De holdt hinanden om skuldrene og vandede mormors tynde hud med deres tårer. De tog hver sin af hendes slappe arme, roste de velplejede negle, knugede hænderne der havde strøget hen over jorden i Trelleborgs havn og skrevet opskrifter af fra ugebladet Hjemmet.

„Jeg vil give hende et kys, må man kysse hende, Rafael, hvad siger Torahen?“

Laura havde sænket hovedet, så hun kun var omkring ti centimeter fra sin mors ansigt. Da hun ikke fik noget tegn, bestemte hun sig for, at det var tilladt. Hun holdt hænderne om mormors ansigt og fyldte hendes kinder med aftryk af læbestift, som hun derefter tørrede af med tommelfingeren.

Fra inderlommen tog hun et gråt pocketkamera frem. Hun klikkede nogle gange på aftrykkeren, uden at der skete noget. Hun kravlede op på sin stol, men kameraet fungerede

stadig ikke, og det hjalp ikke at ryste det. Hun tørrede linsen af med frakkeærmet og sagde, at hun skulle havde taget sit Polaroid med i stedet.

Mor rodede i håndtasken efter sit eget kamera og sagde, at den korrekte udtale af kameramærket egentlig var Paul – æ – røjd.

„Pola – ro – id, lille Debbele.“

„Paul – æ – røjd,“ sagde mor. Det var et amerikansk varemærke. Det skulle udtales på amerikansk.

Moster Laura informerede mor om, at hun havde boet 30 år i New York, og hvis det virkelig udtaltes på den der *mishiggine* måde, så ville hun jo nok havde opsnappet det ved den lejlighed. Uden at hæve blikket fra tasken sagde mor, at det ville hun sikkert have gjort, hvis hun regelmæssigt havde truffet andre mennesker. På en arbejdsplads for eksempel.

Mit ur var lidt over kvart i elleve. De ti minutter, Moshe Dayan havde lovet os, var brugt op. Moster Laura havde sat sig på knæ på stolen og bad mig og mine søskende om at stille os bag kisten. „Jeres mor er så dygtig,“ sagde hun og kikkede. „Tænk at man kan blive så dygtig til engelsk af at bo i Göteborg.“ Hun efterlignede mors svensk-engelske accent og var ved at knække sammen af grin.

Mors næsebor og øjne blev spilet op millimeter for millimeter. Hendes underkæbe blev skudt frem, og til sidst langede hun en knytnæve ud efter Laura, der hurtigt rykkede baglæns. Laura fik overbalance, men greb ud efter ryglænet, og et sekund så det ud, som om hun ville genvinde balancen. I næste øjeblik trimlede hun hovedkuls ned i kisten.

*

Alt var gjort klart, da ceremonien gik i gang knap en halv time senere. Mormors søstre var der med deres familier. Mænd med kasketter sad skrævende med stokkene foran sig, damer med søde parfumer delte papirlommetørklæder ud. Langs bagvæggen på bekvem afstand af mor sad der folk, jeg ikke havde set i over ti år.

Efter bønnerne roste rabbineren mormor for hendes bagværk, der tit havde forgyldt menighedens lørdags-*kiddush*, og hendes indsats for jødisk kortspil. Brugte lommetørklæder landede på gulvet, æsker med nye blev sendt rundt.

Jeg var en af de syv mænd, der bar kisten gennem begravelsespladsen. Vi gik op ad bakken og standsede ved en grav lidt ovenfor parkeringspladsen.

Da det blev min tur til at kaste sand på kisten, anstrengte jeg mig for at se mormor for mig, men alt blev overskygget af sidste gang, jeg havde været igennem ritualerne. Den lange karavane af mennesker, der snoede sig bag mig, da jeg løftede spaden dengang. Vinterdisen, som tyngede himlen, de voksnes omfavnelser. Bare ring. Kom forbi. Tag din søster med.

Jeg overlod dem spaden. Vinden raslede i de nøgne grene, som adskilte vores begravelsesplads fra kirkegårdene ved siden af.

CHALLAH-BOLLER MED VALMUEFRØ tørrede rester af tallerknerne. Der var hurtigt blevet gjort kål på laksen lige som æggesalaten og det meste af den *gehackte*, som moster Betty havde taget med.

En skinnende dug dækkede bordet. De mørke sølvlysestager stod på midten.

Salt- og peberkarrene var nye og stod under måltidet ubrugte ved siden af papa Moysowichs vinglas. Foran Rafael lå bønnebogen *siddur* slået op. Han havde smøget sine skjortearmer op og lagt den ene arm omkring bordherrens stol. I hånden sad en bolle, som han af og til brækkede et stykke løs af og proppede ind i munden.

Mor var klædt i en sort, lidt skinnende dragt. Hun havde store armbånd, som ringlede, når hun rakte ind over bordet.

Ingemar havde et skråstribet slips på til sine mørkeblå bukser. Ind imellem tog han en runde omkring bordet for at se, om alt var som det skulle være.

Hver gang han passerede min plads, rettede han på gulvtæppet under bordet med foden.

En fraktion i hjørnet var tyvstartet med mama Moysowichs kokoskager, som stod og ventede oven på det blå skab med spiritus. Moster Laura åbnede skabet og tog en håndfuld flasker ud samt mit ridsede *kiddush*-bæger, som

hun fandt derinde. Hun spurgte, hvad det dog havde været udsat for, men fik intet svar.

Fra servietholderen blev der taget rosa servietter, som blev foldet sammen og lagt over de korslagte bestik. En bakke med mælk, sukker og lave kopper blev båret ind fra køkkenet. I det store soveværelse på øverste etage tog morfar sig sin eftermiddagslur. Mirra havde sit værelse lige ved siden af. Døren stod åben. Velpolstrede, abrikosfarvede puder dannede en høj på det blomstrede sengetæppe. Skrivebordet stod ved vinduet, og hendes dagbøger lå stadig i den nederste skuffe.

Jeg tog en stak ud og lagde dem på gulvet. Næsten alle bøgerne så ens ud. På omslaget blonde piger med stråhat, på indersiden buttede bogstaver og krøllede prinsesser, der fyldte marginen.

Den lyseblå fandt jeg midt i bunken. Jeg kunne lange stykker af den udenad. Teksten var fuld af barnlige observationer, som fik et nyt indhold efter det, der var sket. „Ved Jacobs prøve holdt mor og far hinanden i hånden“, „I dag spiste mors chef middag hos os“, „Far sagde, at vi måske skulle køre ud og hilse på Rafael efter *Chanukkah*, måske være væk i hele juleferien!“

Trods årene der var gået, svarede mor stadig med enstavelses-ord, når man talte om noget fra før i tiden. Hun gik stadig over på den anden side af gaden, hvis hun fik øje på nogle af sine gamle venner fra menigheden, og på det jødiske alderdomshjem sad mame forvirret og bedøvet ud over alle grænser.

Jeg blev siddende på gulvet med dagbøgerne omkring mig, indtil jeg hørte et råb fra etagen nedenunder.

DET VAR MIN BAR MITZVAH to uger efter jeg fyldte tretten år. Det var i begyndelsen af august. I haven duftede der stærkt af roser, og vi kørte mod synagogen med nedrullede vinduer.

Vi boede i et lysegult rækkehus godt ti kilometer fra byen. To etager med brune møbler, bløde sofaer, italienske grammofonplader, mors hønsekødssuppe pakket i portioner i fryseren, bøger, fotoalbum, postordrekataloger og ugeblade hulter til hulter på bogreolerne, *mesuzaen* i døråbningerne, billeder af skæggede violinister og forgyldte lamper, der stod ud fra rammerne.

Mor og far havde købt huset nogle måneder, inden Mirra blev født. Rafael fik sit eget værelse, og jeg måtte dele det tilstødende med en tremmeseng, som snart skulle tilhøre min nye lillesøster. Jeg kan huske, at fars værktøjskasse tit stod fremme den første tid i huset, og at vi havde sneboldkamp første gang, der faldt sne i haven. En nat hvor jeg vågnede og med hurtige skridt skrædede over den lille entre for at krybe ned mellem mor og far, var deres seng tom. Jeg kaldte på dem, indtil jeg hørte Rafael råbe, at jeg skulle lægge mig ved siden af ham i stedet for. Tidligt om morgenen vågnede vi ved at far stod bøjet over os med alt overtøjet på og fortalte, at vi havde fået en lillesøster.

Umiddelbart efter vi var flyttet ind, blev området fyldt

med jøder. Familien Grien købte et hus på den anden side af den lille skov, Kreutz og Moysowich flyttede ind i kvarteret bag ved legepladsen, og vores nærmeste venner, Bernie og Tereza Friedkin, anskaffede sig et lavt murstenshus mindre end et kvarters gang fra os.

Mor arbejdede på deltid på et kontor i nærheden af Avenuen og læste til studentereksamen om aftenen. Det andet år i gymnasiet var hun gået ud af skolen og var blaffet til Rom. Allerede efter nogle måneder havde hun fået job som servitrice og mødt Gigi – en langhåret skuespiller, der kørte på motorcykel. Efter yderligere nogle måneder var hun gravid, og de giftede sig på rådhuset ved Piazza Nuova med hele Gigis teatertrup som vidner.

Efter Rafael var blevet født, ville mormor have, at mor skulle skrive til hende hver uge. Mor skrev om hans første smil, den første tand, at han kun vågnede og græd en eneste gang om natten, at han kunne sidde stille i timevis og lege med en tegnebog eller et nøgleknippe, mens hun strøg eller sorterede vasketøj. Hun nævnte ikke, hvor ensformige hun syntes, hendes dage var blevet. At de ikke bestod af meget andet end at lave morgenmad, vaske, købe ind, lave frokost og trille barnevognen ad øde gader for at give Gigi ro til at sove siesta. Eller at hun sommetider fandt spor af mascara, når hun redte deres seng om eftermiddagen.

Mormor og morfar kom på besøg nogle dage inden Rafaels treårs-fødselsdag. De spiste middag på en restaurant i kvarteret. Da morfar havde spist, bad mormor ham om at tage Rafael med hen til springvandet på torvet over for restauranten. Hun satte sig ved siden af mor, så de begge to sad vendt mod torvet og kunne se på børnene, der jagtede

duer hen over de gamle brosten. Morfar og Rafael købte en lille brun papirpose med frø til at smide ud til fuglene. Mormor spurgte mor, hvordan hun havde det, troede ikke på hendes svar og løftede op i hendes solbriller.

Gigi arbejdede og var ikke hjemme, da de kom op i lejligheden. Mormor og morfar hjalp mor med at bære taskerne ned på gaden.

I Göteborg flyttede mor og Rafael ind i mormor og morfars lejlighed ved Odinpladsen. Efter godt et års tid blev der en etværelses ledig i menighedens ejendom på Tredje Langgade.

Far læste medicin i den periode. En dag på vej hjem fra hospitalet så han fra sporvognens vindue mor gå på gaden. Han genkendte hende fra menigheden. Hun havde gået nogle klasser over ham til hebraisk-undervisning, men de havde aldrig talt med hinanden. Han sprang af sporvognen, nåede op på siden af hende og spurgte, om hun ville hjælpe med en jødisk ungdomsfestival, som han og hans venner ville arrangere.

På festivalens sidste dag fandt de sammen. Et stort foto hvor de sidder med armene om hinanden, solbrændte og smilende omgivet af andre festivaldeltagere, hang længe på væggen over vaskemaskinen. Den delte en af sine tegnestifter med en strimmel billeder fra en fotoautomat, hvor jeg, Rafael og Mirra allesammen rækker tunge.

Mor og far blev ved med at engagere sig i sager, der havde med menigheden at gøre. Om aftenerne fyldtes dagligstuen i vores rækkehus ofte med venner, som lå henslængt på sofaen. De planlagde familieejre, fodboldturneringer og store *shabbes*-middage. Sommetider havde de selskab af en

afhoppet russer eller amerikansk gæsteforsker i fløjlsjakke, der skulle bo hos os.

Min dør stod altid nogle centimeter på klem, og jeg lå med ansigtet mod lyskilden og lyttede til stemmerne fra etagen nedenunder; engelske, svenske, enstavelserord på jiddisch og hebraisk steg med cigaretrøgen op ad trapperne og blandedes med lyden fra fjernsynet og Mirras dybe åndedrag.

Mindst en gang om måneden, når far var på natarbejde og mor havde undervisning om aftenen, tog mormor og morfar sig af os. De kom med bilen fuldt lastet med mave-medicin, sødetabletter, ugeblade, sutsko, bunker af plastic og chokolader. Efter middagen lavede de te på kaffemaskinen og anbragte sig foran fjernsynet.

Sommetider kom mame og farfar i stedet, og sommetider var de der allesammen og applauderede mig og Mirra, der havde klædt os ud og optrådte for dem i dagligstuen.

Om sommeren efter han havde taget studentereksamen, flyttede Rafael til Israel. Vi læste hans luftpost omkring køkkenbordet og satte et foto af ham i soldateruniform op på køleskabet. Jeg skrev til ham på hans eget gamle brevpapir med Nuser fra Radiserne, fortalte hvordan det gik for fodboldklubben Blåvitt og refererede toppen af Popparaden. I anden klasse begyndte Mirra at danse. I tredje blev hun udtaget til den lille børnegruppe, der fik lov til at træne på Stora Teatret. Mor var færdig med sin uddannelse, og efter nogle kortvarige ansættelser, blev hun blandt hundredevis af ansøgere valgt til stillingen som assistent for chefen på det Vestsvenske Handelskammer. Far kom i avisen, skrev doktordisputats i intern medicin og fik sin doktorring ved en højtidelig ceremoni på rådhuset.

Den eftermiddag da hans kollega ringede, sad jeg ved skrivebordet på mit værelse. Jeg var alene hjemme og forsøgte at sætte en rulle film i et kamera, jeg havde fået til min Bar Mitzvah. Efter to ring rejste jeg mig og sprang de omkring ti skridt ned til telefonen i entreen. Den stod på en hvidmalet træpedestal ved siden af en grøn sofa med fløjlsbetrukne knapper. Jeg løftede røret samtidig med at jeg satte mig på sofaens armlæn. Stemmen i den anden ende spurgte, om mor var hjemme. Så præsenterede han sig.

Først da kollegaen gentog sit nummer for anden gang, tog jeg en af de penne, der lå ved siden af telefonen. Jeg tog telefonbogen op fra det nederste af pedestals tre rum. Næsten hele omslaget var fyldt med nedkradsede numre og små tegnede mænd. Jeg skrev de seks cifre længst oppe i højre hjørne. Da jeg havde lagt røret på, rev jeg hjørnet af, gik ned ad trappen og lagde det i køkkenet på bordet foran radioen.